

ผู้หญิงในกฎหมายมั่งรายศาสตร์

อดิศร สักดิ์สูง*

บทคัดย่อ

มั่งรายศาสตร์เป็นกฎหมายโบราณของล้านนา ลักษณะสำคัญคือมีที่มาจากจารีตประเพณีและใช้จัดระเบียบสังคมมาโดยตลอด สาระของกฎหมายจึงมีความสืบเนื่องสูงจนสะท้อนภาพสังคมในอดีตได้ระดับหนึ่ง บทบัญญัติของกฎหมายหลายตอนในเรื่องที่ว่าด้วยครอบครัวและความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวนั้นถือได้ว่าให้ภาพผู้คนในมิติประวัติศาสตร์ได้ค่อนข้างชัดโดยเฉพาะฐานะของผู้หญิงในสังคมล้านนาโบราณ ดังเช่นบทบัญญัติในกฎหมายที่กำหนดให้ผู้หญิงในฐานะธิดาต้องอยู่ภายใต้การคุ้มครองของพ่อแม่ ในฐานะภรรยาภักดิ์มารดาต้องอยู่ในความดูแลของสามีเป็นต้น สาระของกฎหมายยังมีข้อกำหนดและบทลงโทษหญิงเอาไว้ในกรณีต่างๆ เป็นต้นว่าการละเมิดกฎจารีตประเพณีที่เป็นการประพฤติเสื่อมเสียในทางเพศ แต่ความน่าสนใจคือกฎหมายได้ให้สิทธิและการคุ้มครองสถานภาพบางด้านของผู้หญิงเอาไว้สูงหากเทียบกับผู้หญิงในสังคมอื่นเช่นสังคมไทยภาคกลาง ทั้งนี้ ไม่ว่าจะกรณีการหมั้น การหย่า การแบ่งสมบัติ และแต่งงานใหม่ อันเป็นไปตามจารีตประเพณีที่ให้การยอมรับฐานะผู้หญิงค่อนข้างสูง การที่ผู้บัญญัติกฎหมายให้ความสำคัญต่อเรื่องดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นว่าจารีตประเพณีมีอิทธิพลต่อความคิดทางกฎหมายอย่างเห็นได้ชัด มั่งรายศาสตร์จึงมีลักษณะเด่น คือ เป็นกฎหมายที่มีความยืดหยุ่นสูงจนทำให้เห็นภาพอดีตของสังคมล้านนาได้ว่าไม่ได้เข้มงวดในกฎเกณฑ์บางอย่างจนผู้คนหมดอิสระในชีวิตหากผู้ปกครองต่างยอมรับและยืดหยุ่นกติกาสังคมเสมอ โดยเฉพาะตามจารีตประเพณีที่มีพุทธและมีผีเป็นแกนหลักในความเชื่อของผู้คน

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

บทนำ

บริเวณ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน (เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน) เดิมเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 มีผู้นำเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท มีระบบการเมือง ศาสนา ภาษา วัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ล้านนามีการจัดระเบียบสังคมโดยใช้กฎหมายจารีตประเพณีที่เรียกว่า “มังรายศาสตร์” หรือคำสั่งสอนของพญามังรายเป็นบรรทัดฐานเพื่อความสงบเรียบร้อยของผู้คน มังรายศาสตร์จึงเป็นมรดกทรงคุณค่าในภูมิปัญญาท้องถิ่นจนแวดวงวิชาการให้ความสนใจ ความสำคัญอีกประการของมังรายศาสตร์คือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนภาพสมาชิกของสังคมได้ค่อนข้างชัด โดยเฉพาะฐานะของผู้หญิงในสังคมเนื่องจากบทบัญญัติหลายตอนได้กล่าวถึงผู้หญิงในแต่ละช่วงวัยชีวิตคือธิดา ภรรยา และมารดา อย่างน่าสนใจ บทความนี้เป็นความพยายามสะท้อนภาพของผู้หญิงในสังคมล้านนาที่ปรากฏในกฎหมายผ่านมุมมองทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อเข้าใจจารีตประเพณีที่มีอิทธิพลต่อระบบคิดของกฎหมายซึ่งจะเป็นปฐมบทในการค้นคว้าเชิงลึกต่อไป

มังรายศาสตร์ : ฮีตสังคมคืออุดมการณ์

กฎหมายมังรายศาสตร์มีชื่อเรียกตามต้นฉบับหลายชื่อเป็นต้นว่า ธรรมศาสตร์หลวงธรรมศาสตร์ราชกือนา คัมภีร์ราชศาสตร์ มีลักษณะโดยทั่วไปคือเป็นกฎหมายซึ่งมีที่มาจากฮีตฮอยหรือจารีตประเพณีต่างๆ ของสังคม (customary Law) เช่น ความเชื่อ ค่านิยมต่างๆ อันเป็นบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม กฎหมายมังรายศาสตร์ล้านนาจึงมีเรื่องราวของความเชื่อ และประเพณีชาวบ้านปรากฏอยู่ในเนื้อหา เช่น มีข้อความในกฎหมายบางตอนเขียนถึงผี การทำเสน่ห์ยาแฝด ผีเหมืองผาย ผีไร่ผีนา “ซิด” หรือเสนียดจัญไร เลื้อบ้านเลื้อเมือง ฯลฯ นอกจากนี้ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของกฎหมายนี้ก็จะใช้สืบเนื่องกันตลอดสมัยที่ราชวงศ์มังรายปกครอง ดังจะเห็นได้จากข้อความในกฎหมายซึ่งเขียนไว้ว่า กฎหมายนี้มีมาแต่บรรพบุรุษของพญา

มังรายหรือก่อนสมัยพญามังรายโดยจะคัดลอกจากข้อความเดิมนั้นต่อๆ กันมา เช่น ข้อความบางตอนของกฎหมายมังรายศาสตร์จะขึ้นต้นเหมือนกันทุกฉบับ ส่วนเนื้อหาอื่นๆ ของกฎหมายแต่ละฉบับจะคล้ายกันเพียงแต่มีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะคำปรับใหม่เท่านั้น การที่กฎหมายไม่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเนื้อหามากนักเป็นเพราะมีพื้นฐานมาจากจารีตประเพณีของท้องถิ่นดังนั้นการที่ประเพณีท้องถิ่นยังคงปฏิบัติอยู่กฎหมายก็ไม่ต้องยกเลิกหรือเปลี่ยนแปลงกรณีดังกล่าวย่อมทำให้กฎหมายมังรายศาสตร์มีความสืบเนื่องสูง

กฎหมายมังรายศาสตร์ของล้านนาได้ใช้บังคับสังคมสืบเนื่องมาจากถึงสมัยราชวงศ์เจ้ากาวิละ หรือกลุ่มเจ้าเจ็ดตนซึ่งเข้ามีอำนาจในเชียงใหม่และหัวเมืองต่างๆ ในภูมิภาคล้านนาตะวันตกราว พ.ศ. 2339-2476 ดังปรากฏหลักฐานว่ามีชาวล้านนาที่ถูกกวาดต้อนไปอยู่สระบุรีในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นได้นำกฎหมายมังรายศาสตร์ไปใช้เป็นหลักในการปกครองกลุ่มชนของตนเอง ขณะเดียวกันก็พบกฎหมายมังรายศาสตร์หลายฉบับ ซึ่งคัดลอกในช่วงสมัยดังกล่าว เช่น ธรรมศาสตร์หลวงฉบับวัดล้อมแรด ซึ่งคัดลอกในช่วงปี พ.ศ. 2317-2360 คัมภีร์ราชศาสตร์คำสอน และอวทานพายเค้า ต้นฉบับวัดผาบ่อง จังหวัดเชียงใหม่ คัดลอกครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ.1184 ตรงกับ พ.ศ. 2368 ธรรมศาสตร์ราชกือนา ต้นฉบับวัดหัวข่วง จังหวัดเชียงใหม่ คัดลอกปี พ.ศ. 2359 (พิรินัย ไชยแสงสุขกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2531, หน้า 5) จึงเข้าใจว่าในช่วงสมัยที่เจ้าเจ็ดตนปกครองเชียงใหม่ นั้นคงมีการนำเอากฎหมายมังรายศาสตร์ที่เคยใช้ในยุคก่อนหน้ามาเป็นหลักในการจัดระเบียบสังคมโดยมีการเพิ่มเติมสวาระบางอย่างลงไปให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว (อดิศร ศักดิ์สูง, 2540)

มังรายศาสตร์นับว่ามีคุณค่าในแง่มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกทั้งเป็นหลักฐานในการคืนอดีตของสังคมวัฒนธรรมอย่างน่าสนใจ มังรายศาสตร์ยังให้ภาพผู้หญิงล้านนาอย่างมีสีสัน มีชีวิตชีวาจนนำมาศึกษากันไม่น้อย แต่เนื่องจากมังรายศาสตร์หลายฉบับมีข้อจำกัดเรื่องการบริหารระดับต้นการนำมาศึกษาจึงพบปัญหาพอสมควรโดยเฉพาะข้อความบางตอนของกฎหมายที่มักขัดแย้งกันอยู่เสมอ

ฐานะผู้หญิงในกฎหมายจึงกลายเป็นประเด็นถกเถียงกันโดยตลอด อย่างไรก็ตาม แม้จะมีข้อจำกัดดังกล่าวแต่ข้อความหลายตอนของกฎหมายที่ผู้ปกครอง บัญญัติไว้ในเรื่องครอบครัวและความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวกลับ สะท้อนภาพผู้หญิงล้านนาในแต่ละช่วงวัยชีวิตคือ ผู้หญิงในฐานะธิดา(หญิงสาว) ผู้หญิงในฐานะภรรยา(เมียและแม่เรือน)และมารดา(แม่)ไว้ที่น่าสนใจหลายแง่มุม

หญิงสาวในมั่งรายศาสตร์ : ลูกผู้หญิงอย่างซิงสุกก่อนห้าม

มั่งรายศาสตร์มีสาระที่เกี่ยวกับหญิงสาวหรือผู้หญิงในฐานะธิดารวมกัน ให้นำหลายประการทั้งบทบาทหน้าที่ สิทธิที่พึงมีในระดับครอบครัวและระดับสังคม โดยกล่าวปะปนกับเรื่องราวต่างๆ ของผู้คน เช่น คำสั่งสอน บทลงโทษ การทำ คุณงามความดีในสังคม ฯลฯ แต่เมื่อแยกสาระที่เกี่ยวกับหญิงสาวมาศึกษานั้น พอจำแนกฐานะของธิดาเป็นประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. คำตัวของผู้หญิง คำตัวของผู้หญิงได้ปรากฏในกฎหมายล้านนา หลายฉบับ เช่น กฎหมายล้านนาฉบับวัดชัยพระเกียรติและคัมภีร์เสทาโมจนะ โดยกฎหมายล้านนาได้กล่าวถึงคำตัวของผู้หญิงนับแต่แรกเกิดว่า "...จักกล่าวถึง ลูกคนเราค่าเท่านี้ และในลูกคนดีนั้นผู้ชายมีค่า 4 บาทเงิน ผู้หญิงเป็นค่า 3 บาท ดังลูกชายคนเผือกปาก และนุ่งผ้ามันเป็นค่า 5 บาท ดั้นเป็นผู้หญิงค่าร้อย 1 ผู้ชาย ดั้นยกเป็นแถว แล้วนั้นค่า 3 ร้อย 4 ร้อยบาท ผู้ย้งเป็นค่า 2 ร้อย 5 บาทเท่านี้ แล..." หมายถึง บุตรคนดีมีค่าดังนี้ ชายมีค่า 4 เงิน หญิงมีค่า 3 เงิน ชาย ผีกพูดมีค่า 5 เงิน หญิง 100 เงิน ชายหนุ่มมีค่า 300 เงิน หญิง 205 เงิน (มั่งรายศาสตร์ฉบับวัดชัยพระเกียรติ, 2518, หน้า 1 อ้างถึงใน อติศร ศักดิ์สูง, 2540)

ข้อความในกฎหมายซึ่งกำหนดให้ผู้หญิงมีค่าน้อยกว่าบุรุษนับแต่เกิด มานั้นได้สะท้อนให้เห็นว่าผู้ปกครองรัฐยอมรับในจารีตประเพณีบางประการของ ท้องถิ่นคือจารีตประเพณีที่รับอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบพื้นบ้าน ซึ่งยอมรับ ว่าสตรีมีฐานะต่ำกว่าบุรุษนับแต่ถือกำเนิดมา ดังที่กำหนดให้เด็กหญิงมีค่าน้อยกว่าเด็กชายแต่เมื่อเด็กหญิงเติบโตขึ้นกลับพบว่ามีค่าน้อยกว่าเด็กชาย กรณีนี้แสดงว่าผู้ปกครองยอมรับในจารีตบางประการ เป็นต้นว่ายอมรับฐานะ ของลูกสาวในครอบครัวเนื่องจากในช่วงวัยดังกล่าวลูกสาวมีความสำคัญต่อ

ครอบครัวมากคือนอกจากในด้านแรงงานแล้วยังเป็นแกนกลางสำคัญในพิธีกรรมผีปู่ย่า¹ ในขณะที่บุตรชายมิได้มีความสำคัญมากนักในเชิงพิธีกรรมระดับครอบครัวแต่เมื่อบุตรชายเติบโตเป็นหนุ่ม กลับมีค่าตัวสูงกว่าผู้หญิงเพราะบุตรชายมีความสำคัญต่อครอบครัวมากกว่า เนื่องจากบวชเป็นเณรและพระสงฆ์ทดแทนคุณพ่อแม่ได้ กฎหมายจึงยอมรับให้ฐานะให้เหนือกว่าบุตรสาวในช่วงวัยดังกล่าว

2. สถานภาพในครอบครัว กฎหมายได้กำหนดให้ผู้หญิงในฐานะบิดาต้องอยู่ในความคุ้มครองดูแลของพ่อแม่หากไม่มีพ่อแม่ ผู้หญิงต้องอยู่ในความดูแลของผู้หนึ่งผู้ใดเสมอ เช่น พี่สาว พี่ชาย ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้อง โคนกฎหมายจะให้ความคุ้มครองผู้หญิงที่มีผู้ปกครองมากกว่าไม่มีผู้ปกครองดังความในกฎหมายว่า “...ลักษณะผู้ยิง 20 จำพวกคนนี้ มาตราปิตรฤชิตา ปิตรฤชิตา มาตฺรฤชิตา กาทฺรฤชิตา กาดนิกฤชิตา ญาตฺรฤชิตา โคตฺรฤชิตา ปุณฺจสทรมมิกฤชิตา... ชายผู้ใดเหล่าผู้ ด้วยยิง 12 ข้าผู้ใดคดี มีจฉานานขึ้นกณฺฐ โดยดีกันใหม่ 110 เงิน...(ประเสริฐ ณ นคร, 2516, หน้า 48) หมายถึง ลักษณะผู้หญิง 20 จำพวกนี้คือ มารดา บิดารักษา ชายใด เล่นชู้กับหญิงพวกนี้ ถือว่ามีจฉานเกิด หือใหม่ 110 เงิน ส่วนหญิงที่ไม่มีผู้รักษาในกฎหมาย มังรายธรรมศาสตร์ฉบับวัดช้างค้ำได้บัญญัติไว้ว่า การกระทำอนาจารต่อหญิงที่ไม่มีผู้รักษาถือว่ามิจฉานจารไม่เกิด (พิณนัย ไชแสงสุกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2531, หน้า 231- 244)

จากบัญญัติในเรื่องดังกล่าวในช่วงต้นแสดงว่ากฎหมายได้กำหนดฐานะของผู้หญิงอย่างชัดเจนว่าฐานะของผู้หญิงขึ้นอยู่กับการมีผู้ดูแล นับแห่งกฎหมาย

¹ ผีปู่ย่าเป็นความเชื่อสำคัญในครอบครัวชาวล้านนาเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ที่สร้างความต่อเนื่องของระบบตระกูลของผู้หญิง โดยชายที่แต่งงานเข้ามาอยู่ในครอบครัวต้องเข้ามาอยู่ในตระกูลผีของผู้หญิง ทำให้ครอบครัวฝ่ายหญิงได้ประโยชน์เรื่องแรงงาน พิธีกรรมผีปู่ย่าจะเป็นกระบวนการของผู้หญิงในครอบครัว ซึ่งมีลูกสาวเป็นแกนกลางในการสืบทอดต้นตระกูลผีหรือ “ก้ำผี” จากแม่ทำให้ผู้หญิงล้วนมีฐานะมั่นคงในระบบครอบครัวมาก ผีปู่ย่ายังเป็นการควบคุมความประพฤติทางเพศของคนในครอบครัว และเป็นมาตรการป้องกันการถูกละเมิดจากบุคคลอื่นซึ่งกระบวนการเหล่านี้ล้วนเป็นกลไกของประเพณีที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคม (ดูเพิ่มเติมใน อติสร ศักดิ์สูง, 2540)

ดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่าหญิงสาวแทบจะไม่มีคุณค่าในความเป็นตัวตนของตนเองหากต้องขึ้นอยู่กับการผู้ปกครองดูแลอันได้แก่ พ่อแม่ พี่น้อง และเจ้านายอยู่เสมอ กฎหมายจึงแสดงให้เห็นว่าสังคมล้านนาไม่ยอมรับความเป็นปัจเจกบุคคลของผู้หญิงทั้งนี้เพราะจารีตของสังคมคือไม่ให้ความสำคัญต่อบุคคลแต่จะเน้นความสำคัญของบุคคลตามลำดับชั้นและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมากกว่าเนื่องจากไม่มีใครที่อยู่ตามลำพังได้หากต้องเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ และจำต้องมีผู้ปกครองดูแลอยู่เสมอ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2528, หน้า 122) อย่างไรก็ตามการที่กฎหมายได้กำหนดให้ผู้หญิงต้องมีผู้ดูแลรักษานั้นได้สะท้อนให้เห็นว่ากฎหมายยอมรับในความเชื่อพุทธศาสนาแบบพื้นบ้านของผู้คนคือผู้หญิงต้องมีผู้ดูแลรักษาและต้องมีฐานะที่ขึ้นกับบุรุษและการยอมรับในความเชื่อบางประการของท้องถิ่นเช่น ความเชื่อที่ว่าผู้หญิงเกิดมาจะมีผู้คุ้มครอง ผู้ใดละเมิดผู้หญิงถือว่าละเมิดต่อผีซึ่งจะถูกผีสิงโทษ (อดิศร ศักดิ์สูง, 2540, หน้า 144) และนัยแห่งกฎหมายยังสะท้อนให้เห็นอีกว่าฐานะผู้หญิงไม่มีคุณค่าในทางกฎหมายมากนักเนื่องจากเจตนาของกฎหมายดูเหมือนว่าจะเป็นการป้องกันการละเมิดจารีตประเพณีมากกว่าจะเป็นการปกป้องหรือให้ความคุ้มครองผู้หญิงโดยตรงประเด็นดังกล่าวจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจและควรมีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

3. ฐานะในสังคมของธิดา ผู้หญิงเมื่อเกิดมาแล้วกฎหมายได้กำหนดให้ผู้หญิงแต่ละคนมีฐานะแตกต่างกันไปตามชาติตระกูลและตามฐานะทางสังคมของบิดา เช่น ธิดาของท้าวพระยา เจ้าขุนหมื่น ไพร่ ข้า จะมีฐานะทางสังคมที่สูงต่ำลดหลั่นกันไปตามลำดับ ดังปรากฏข้อความในกฎหมายเรื่องการลงโทษแก่ชายที่ละเมิดธิดาของคนแต่ละฐานะในสังคมว่าหากชายใดหมั้นหญิงแล้วไม่แต่งงานด้วยไม่ว่าหญิงนั้นจะเป็นลูกท้าวพญา แสนอำมาตย์ให้คารวะเสียค่าปรับแก่พ่อแม่หญิงมากน้อยตามยศขุนนางหากตระกูลใดถือผีกินควายให้เช่นไหวด้วยควาย กินไก่เช่นด้วยไก่ และเสียค่าปรับตามฐานะของตระกูล ดังความว่า “ผู้หญิงเป็นลูกหลานเจ้านายในราชขกุลก็ดี นอกราชตระกูลก็ดี เป็นลูกหลานท้าวพระยาที่ดี เสนา อำมาตย์ ขุน หมื่น... บุคคลใดไปเล่นเป็นแล้วบเอาก็ดี

หื้อคาราวะพ่อแม่ผู้หญิง ตามประสาชุน หื้อแปลงผีฝ่ายผู้หญิงตามชกุลผี...” (สงฆะ วรณสสัย, 2523, หน้า 9) นอกจากนี้กฎหมายยังกำหนดให้ฐานะของผู้หญิงแต่ละคนแตกต่างกันไปตามสถานภาพการสมรสและชาติตระกูลของแม่ดังปรากฏข้อความในกฎหมายเรื่องการแบ่งมรดกว่า “เมื่อพ่อแม่ตาย ให้มันเปนคร้ว 5 ส่วน ได้แก่ลูกเมียหลวง 3 สรว ได้แก่ลูกเมียน้อย 2 สรว” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก, หน้า 24) หมายถึงเมื่อพ่อแม่ตายให้แบ่งมรดกเป็น 5 ส่วน ลูกเมียหลวงได้ 3 ส่วน ลูกเมียน้อยได้ 2 ส่วน และในกฎหมายยังได้กำหนดการแบ่งมรดกตามชาติตระกูลแม่อีกว่า “พ่อ แม่ เขา หาก ไผอยนอร์ด้วย ช้างิง ลวดได้ลูกควรบัน เกิงส่วนเหมตมันเปนเชื้อพ่อเขาแล” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก. หน้า 21) หมายถึง ชายมีภรรยาแล้ว หากไปได้ข้าหญิงเป็นภรณยาน้อยให้แบ่งทรัพย์มรดกแก่ลูกข้าครึ่งส่วนสาเหตุเพราะมีเชื้อพ่อ

การที่กฎหมายได้กำหนดให้มีการแบ่งมรดกแตกต่างกันไปในธิดาแต่ละคนนั้นแสดงว่ากฎหมายให้ความสำคัญกับจารีตประเพณีบางประการของล้านนาค่อนข้างสูง เช่น การกำหนดฐานะทางสังคมของคนนั้นจะขึ้นอยู่กับชาติตระกูลดังข้อความจากคัมภีร์เสทาโมจนะคัมภีร์ทางพุทธศาสนา อันเป็นรากฐานความคิดของคนในสังคมไว้ว่า ผู้หญิงที่มีค่าตัวสูงสุดในสังคม (ฐานะทางสังคมสูงสุด) นั้นขึ้นอยู่กับชาติตระกูล ความเป็นผู้มีรูปงาม และการมีความรู้ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2519, หน้า 222) ซึ่งสะท้อนให้เห็นอุดมคติของคนในสังคมว่าชาติตระกูลมีความสำคัญยิ่งต่อฐานะผู้หญิงดังนั้นการที่กฎหมายกำหนดให้ฐานะของผู้หญิงขึ้นอยู่กับชาติตระกูลนั้นความเป็นปัจเจกชนในผู้หญิงเป็นสิ่งที่กฎหมายไม่ยอมรับและการไม่ยอมรับดังกล่าวย่อมครอบคลุมไปถึงเหล่าผู้คนในสังคมด้วย เพราะการที่กฎหมายมีข้อกำหนดดังกล่าวนี้ก็เพื่อความสะดวกในการควบคุมสมาชิกในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบ มีความเคารพนับถือกันตามลำดับชั้นดังปรากฏในคำสั่งสอนของผู้ปกครองที่มีต่อคนในสังคมให้ยอมรับฐานะตนเองว่า “บิไซเชื้อเจ้าอย่าหวังเป็นพระยา บิไซเชื้อเสนา อย่าหวังเป็นอำมาตย์ บิไซเชื้อคนแก่ลัวอาจ (กล้าหาญหรือคนแก่) ก็อย่าหวังเป็นขุนหาญ

บไซเชื่อนักการ ก้อย่าหวังเป็นแก่นก่” (คำสอนพระยามังราย, 2519, หน้า 21 อ้างถึงใน อติศร ศักดิ์สูง, 2540)

4. การละเมิดหญิงสาวจากฝ่ายชาย ในเรื่องการถูกละเมิดจากชาย นั้นดูเหมือนว่ากฎหมายจะให้ความสำคัญต่อสิทธิในเรื่องดังกล่าวของหญิงสาว น้อยกว่าหญิงที่เป็นแม่เรือนหรือผู้หญิงที่มีสามีแล้วดังจะเห็นได้จากบทลงโทษที่ ฝ่ายชายได้รับกรณีละเมิดผู้หญิงว่า “ประการ 1 ผู้ชายใดได้นอนด้วย ผู้หญิงทั้ง หลาย 8 จำพวก (หญิงสาว) เป็นต้นว่า มาตุรักชิตา แมร์รักษาไว้ ปิตุรักชิตา พ่อรักษาไว้ กาทุรักชิตา พี่รักษาไว้... โหม 55,000 เบี้ย ...อัน 1 ผู้ชายไป กระทำด้วยหญิง 12 จำพวก (หมายถึงแม่เรือน) โหม 110,000 เบี้ย ผู้ว่าเจ้าขุน กระทำ ก็แต่งตามว่าอันเทอะ ผู้หญิง 20 จำพวกคือ ไอกัตตจุมปีตา หญิงที่ ผู้ชายเป็งใจ ปิดคุบเอากระโจมหัวมาเป็นเมีย จกรिया ข้าหญิงก็ได้ชื่อว่าเมีย อัน ทวาสินี คือหญิงผู้อันเป็งใจผู้ชายลวดอยู่ผู้ชายก็รับเอาเป็นเมีย” (สมหมาย เปรมจิตต์, 2518, หน้า 13) หมายถึงประการ 1 ผู้ชายได้หลับนอนกับ ผู้หญิง 8 จำพวกคือ พ่อรักษา แมร์รักษา พี่รักษา... โหม 55,000 เบี้ย... อัน 1 ผู้ชาย ไปกระทำด้วยหญิง 12 จำพวกคือ หญิงที่ชายพอใจแต่งตั้งให้เป็นภรรยา หญิงที่เป็นข้าชายพอใจเอาเป็นภรรยา หญิงที่พอใจชายอยู่กินเป็นภรรยา... โหม 110,000

จะเห็นได้ว่าบทลงโทษที่กฎหมายกำหนดให้ลงโทษชายที่ละเมิดต่อหญิง สาวน้อยกว่าแม่เรือนนั้นได้สะท้อนถึงการไม่ยอมรับในสิทธิของหญิงสาวเท่าที่ ควรหากเทียบกับแม่เรือนบทบัญญัตินี้นับว่าสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมที่ ยอมรับผู้หญิงแต่งงานแล้วมากกว่าหญิงสาวดังนั้นการที่กฎหมายไม่ยอมรับใน สิทธิของหญิงสาวเท่ากับแม่เรือนน่าจะอธิบายได้ว่าหากละเมิดหญิงสาวแม้จะ มีความผิดแต่ยังไม่ส่งผลกระทบต่อจารีตประเพณีและครอบครัวของหญิงสาว อย่างรุนแรงเนื่องจากพอดคล้องกันได้ทั้งสองฝ่าย เช่น การขอขมาผีฝ่ายหญิงแล้ว เสียค่าปรับให้พ่อแม่ฝ่ายหญิงหรือแต่งงานกัน แต่ถ้าหากละเมิดหญิงมีสามีต้อง มีโทษที่รุนแรงเพราะว่าการละเมิดหญิงมีสามีมีนัยนอกจากส่งผลกระทบต่อ

จารีตประเพณีของท้องถิ่นอย่างรุนแรง เช่น ผิดศีลธรรมจรรยาในฐานะคนชู้แล้ว ก็ยังส่งผลกระทบต่อครอบครัวของฝ่ายหญิงได้ เช่น ถูกตำหนิติเตียนจากสังคมที่ อาจส่งผลกระทบต่อสังคมทั้งระบบ เช่น อาจทำให้ฝ่ายสามีแม่เรือนทำร้ายผู้ ละเมิดจนถึงแก่ความตายได้

5. พฤติกรรมที่เสื่อมเสียในทางเพศของหญิงสาว กฎหมายมี บทบัญญัติที่เข้มงวดต่อพฤติกรรมเสื่อมเสียทางเพศของหญิงสาวมาก ดังข้อความ ในกฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับวัดเส้าให้ว่า “...มาตรา 1 ตาม กฎหมายพม่า (คลองยายมีมา) ว่าด้วยมักเมียท่าน ลูกหลานท่านก็ดี หากผู้ชายมีเมียอยู่แล้ว ก็ให้ใหม่ตามประเพณีก่อน ส่วนที่ผู้หญิงรู้ว่ามิมีเมียแล้ว ยังเป็นชู้ให้พัน (ปาด) หัว พันหูเสีย ให้ปรากฏว่าเป็นหญิงเลวแย่งผัวท่าน” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ข, หน้า 88) การที่กฎหมายมีบทลงโทษรุนแรงในเรื่องดังกล่าวนี้ นับว่าสอดคล้องกับ จารีตประเพณีของครอบครัวชาวล้านนาที่พ่อแม่เป็นผู้ควบคุมพฤติกรรมทางเพศ ของลูกสาวอย่างใกล้ชิดด้วยมาตรการสำคัญคือป้องกันด้วยการไม่ให้หญิงสาว ผิดผีโดยอ้างว่าการผิดผีจะทำให้คนในบ้านเจ็บป่วยหรือเป็นอันตราย การผิดผี โดยพฤติกรรมของหญิงสาวจึงเป็นสิ่งสร้างความเดือดร้อนต่อครอบครัวเพราะ นอกจากถูกผีลงโทษแล้วครอบครัวยังได้รับความเดือดร้อนตามไปด้วย เช่น อาจถูกขบขิบนินทาจากเพื่อนบ้านหรือการกระพือข่าวสร้างความเสื่อมเสียจาก สมาชิก สังคมจนหญิงสาวไม่มีชายใดมาสนใจขอแต่งงานด้วยซึ่งเป็นการสร้าง ความอับอายให้กับพ่อแม่มากดังนั้นหากหญิงสาวไม่รู้จักรับควบคุมพฤติกรรม ของตนเองแล้วย่อมส่งผลกระทบต่อจารีตประเพณีและระบบครอบครัวไปด้วย

6. การหมั้นและการแต่งงาน ในเรื่องการหมั้นและการแต่งงานนี้ กฎหมายได้ให้สิทธิแก่หญิงสาวในเรื่องดังกล่าวพอสมควรดังจะเห็นได้จาก บทบัญญัติในกฎหมายว่า “... หากพ่อแม่หมั้นหมายให้หญิงสาวแล้ว แต่หญิงสาว ไม่รู้หรือไม่พึงพอใจ การสมรสจะไร้ผลโดยพ่อแม่ต้องใช้ค่าเสียหายแก่ฝ่ายชาย ดังความว่า “ผู้ชายหมายสาว พ่อแม่สาวก็หื้อ สาวบ่สู้ ลวดหนีไปอยู่เรือนท่าน หื้อ พ่อแม่ขึ้นหื้อหมาก ...” (กฎหมายธรรมศาสตร์ฉบับวัดปากทอง, 2528, หน้า 71-72 อ้างถึงใน อติศร ศักดิ์สูง, 2540) จากบทบัญญัติดังกล่าวแสดงว่ากฎหมาย

ยอมรับในจารีตประเพณีเรื่องผู้หญิงมีอิสระในการเลือกคู่ครองแต่จะต้องมีขอบเขต เพราะต้องอยู่ภายใต้การดูแลของพ่อแม่โดยมีความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าเป็นกลไกในการควบคุมอีกทางหนึ่งเพื่อมิให้หญิงสาวมีอิสระมากเกินไป ดังนั้นหากหนุ่มสาวใดมีพฤติกรรมที่เสื่อมเสียในทางเพศ เช่น ลักลอบได้เสียกันนอกจากถูกลงโทษจากครอบครัวแล้วย่อมถูกลงโทษจากกฎหมายตามไปด้วยดังความว่า “อันหนึ่งด้วยหลานเหลนที่น้องเจ้านาย ท้าวขุนทั้งหลาย ชายใดไปกระทำผิด หื้อแปลงพ่อแม่เจ้าที่เรือนตามยศ อันว่าผู้หญิงมาน แล้วห้อยบ่เอา หื้อแปลงค่าเดือนไฟ 72... ค้นว่าออกบ่ตีตาย เสียค่าเฝ้า 330” (สังฆะ วรรณสัย, 2523, หน้า 8-9) หมายถึง อันว่าผู้หญิงลูกหลาน เหลน พี่น้อง เจ้านายทั้งหลาย ครั้นว่าชายใดกระทำผิดต่อผู้หญิงให้เสียค่าชอขมาพ่อแม่ และเจ้าที่ (ผีปู่ย่า) ถ้าผู้หญิงทอให้เสียค่าไฟเมื่อผู้หญิงคลอดเสียค่าปรับ 72 น้ำยาผ่ากึ่ง

จากบทบัญญัติของกฎหมายเกี่ยวกับการหมั้นของหญิงสาวทำให้พิจารณาได้ว่ากฎหมายให้อิสระบางประการแก่ผู้หญิงพอสมควรแม้จะมีบทบัญญัติที่เข้มงวดต่อพฤติกรรมที่เสื่อมเสียในทางเพศของหญิงสาวกรณีดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้ปกครองนั้นมีความพยายามที่จะปรับความคิดในทางกฎหมายไม่ให้ขัดแย้งกับประเพณีของท้องถิ่นจนเกิดการยึดหยุ่น ซึ่งการยึดหยุ่นนี้ย่อมสะท้อนให้ว่าชีวิตของหญิงสาวในโลกของความเป็นจริงหาได้ถูกบีบรัดอยู่ได้ทันระต่างๆ ของกฎหมายและจารีตประเพณีที่เข้มงวดจนหมดอิสระในชีวิตแต่อย่างใดหากยังหาช่องทางได้เสมอเพียงแต่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด

กล่าวโดยรวมแล้ว มังรายศาสตร์มีบทบัญญัติเกี่ยวกับหญิงสาวเอาไว้ น่าสนใจหลายประเด็นโดยเฉพาะการได้รับความคุ้มครองภายใต้กฎจารีตประเพณีที่เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นซึ่งทำให้หญิงสาวมีความสำคัญต่อระบบครอบครัวและเครือญาติค่อนข้างมากแต่ก็มีบางกรณีที่ยืดหยุ่นอันเป็นการเปิดโอกาสให้หญิงสาวมีอิสระในชีวิตพอสมควรอย่างไรก็ดีเมื่อหญิงสาวถึงวัยมีคู่ครองแล้วก็จะมีการเปลี่ยนแปลงชีวิตครั้งใหญ่ผ่านวัยหญิงสาวก้าวสู่ความเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดีต่อไป

แม่เรือนในม้งรายศาสตร์ : ชีวิตหญิงที่อิงภัสดา

แม่บ้านแม่เรือนคือชีวิตอีกช่วงหนึ่งของลูกผู้หญิงที่ต้องทำหน้าที่ภรรยา ควบคู่ไปกับการงานในครัวเรือน โลกของผู้หญิงในวัยนี้ต้องมีความรับผิดชอบไม่น้อย เพราะความเป็นแม่เรือนที่ดีล้วนมีความหมายต่อระบบสังคมในแง่ความสงบสุข และการสร้างสรรค์ที่กฎหมายให้ความสำคัญยิ่งบัพัญญัติของกฎหมายจึงมีหลาย ตอนสะท้อนภาพแม่เรือนในด้านต่างๆที่พอจำแนกเป็นประเด็นสำคัญดังนี้

1. **ฐานะในครอบครัว** กฎหมายกำหนดให้ผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยาหรือแม่เรือนต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามีเสมอตั้งข้อความในกฎหมายที่ได้แบ่งภรรยาเป็น 20 พวกโดยต้องอยู่ในความคุ้มครองของชายตลอดเวลา เช่น ธิดาภรรยา ภรรยาอันซื้อมาด้วยข้าวของ ฉันทวาสินี ภรรยาที่อยู่ด้วยความรัก โคตวาสินี ภรรยาที่ใช้หนี้แทนนำมาเป็นภรรยา ฯลฯ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2519 หน้า 220) โดยสามีจะมีสิทธิทุกอย่างในตัวภรรยาแม้จะชายเป็นทรัพย์สินก็ทำได้ตั้งปรากฏข้อความในกฎหมายว่า "...อัน 1 ขุนช้าง ขุนม้า ขุนน้อย มักเมีย เจ้า ไทศวรรษา บ่ฆ่า หื้อใหม่ตามคลอง แล้วหื้อชายผู้ยิงเสีย..." หมายถึง ขุนช้าง ขุนม้า ขุนน้อย เล่นขู่เมียเจ้า มีโทษควรรฆ่า ไม่ฆ่าให้ใหม่ตามจารีตแล้วให้ชายผู้ยิงเสีย (ศรีธน คำแปง, 2529, หน้า 53)

อย่างไรก็ตามแม้กฎหมายจะกำหนดให้ภรรยาต้องขึ้นอยู่กับสามีโดยนิตินัยแต่เนื่องจากม้งรายศาสตร์เป็นกฎหมายที่ผู้ปกครองพยายามบัญญัติให้สอดคล้องกับจารีตประเพณีท้องถิ่นดังนั้นจึงต้องยอมรับในจารีตบางประการของท้องถิ่นตามไปด้วยโดยเฉพาะยอมรับในสิทธิบางประการของหญิงที่เป็นภรรยาทำให้แม่เรือนล้านนามีสถานภาพค่อนข้างมั่นคงหากเทียบกับแม่เรือนในสังคมไทยภาคกลางที่ชายมีฐานะเหนือกว่าทุกกรณี* สิทธิบางประการของแม่เรือนในล้านนาได้แก่

2. **สิทธิในครอบครัวของภรรยา** กฎหมายล้านนามีบัพัญญัติถึงสิทธิต่างๆ ของแม่เรือนไว้หลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการหย่าร้างและการแบ่งมรดก โดยมีประเด็นสำคัญดังนี้

2.1 การหย่าร้าง ในการหย่าร้างหรือการหย่าขาดในความเป็น
ผู้เยาว์นั้นกฎหมายให้พิจารณาจากอิচ্ছาตันทนหาและอาลัยตันทนหาหากอาลัย
ตันทนหาขาดก็คือว่าขาดจากการเป็นผู้เยาว์ (พิธิณัย ไชยแสงสุทกุล และ
อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2531, หน้า 42-48) ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปคือ

ก. การหย่าเพราะสองฝ่ายยินยอม หมายถึงทั้งสอง
ฝ่ายตกลงกันว่าจะไม่อยู่ร่วมกันแล้ว เช่นฝ่ายสามีหนีกลับไปอยู่กับพ่อแม่ไม่
สนใจครอบครัวถือว่าหย่ากัน หรือในกรณีชายไม่รับว่าหญิงเป็นภรรยาแล้ว โดย
กล่าวไว้ว่า “..กูบเอาเมีย 2 ครั้งแล้วหนีพ้นบันไดชั้นที่ 1 และกล่าวอีกว่ากูบเอา
เมีย 2 ครั้ง การหนีจากหญิงไปด้วยความโกรธ กรณีนี้ยังไม่ถือว่าเป็นขาดจากผู้เยาว์
ต่อเมื่อชายหาหย่ากรธยื่นยันคำพูดเดิม ถือว่าขาดจากการเป็นผู้เยาว์...” (กฎหมาย
ธรรมศาสตร์ฉบับวัดปากทอง, 2528, หน้า 79 อ้างถึงใน อติศรี ศักดิ์สูง, 2540)

ข. การหย่าเพราะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประพฤติชั่ว เช่น
ภรรยาไปมีชู้กฎหมายอนุญาต ให้ชายหย่าขาดเมียได้โดยไม่มีความผิดหรือใน
กรณีฝ่ายชายประพฤติตนไม่ดีฝ่ายหญิงก็มีสิทธิหย่าขาดจากฝ่ายชายโดยไม่มี
ความผิดเช่นกันดังข้อความในกฎหมายว่า “หากชายประพฤติชั่วชอบกินเหล้า
เมายาชอบทุบตีเมียให้มันทำทัณฑ์บน 3 ครั้ง หากครบ 3 ครั้งให้ไล่มันและริบ
ข้าวของมันทั้งหมด” (สมหมาย เปรมจิตต์, 2518, หน้า 9)

ค. การหย่าเพราะฝ่ายสามีละทิ้งภรรยาไปเกินกำหนด
เช่น ชายเป็นไพร่เมืองละทิ้งภรรยา และหนีราชการเกิน 1 ปีถือว่าหย่าขาดกัน หาก
เป็นลูกผู้ดี เศรษฐี พ่อค้า ลูกขุน ต้องรอถึง 3 ปีถึงหย่าขาดหากชายละทิ้ง เมียไม่
เลี้ยงดู 3 ปี ในกรณีชายซื้อหญิงมาเป็นเมียแล้วไปอยู่กับหญิงอื่นเกิน 3 ปี เมื่อ
หญิงคืนค่าตัวก็ไม่รับให้หญิงฟ้องหย่าขาดได้ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2519, หน้า
48-54) เมื่อหย่าขาดกันแล้วภรรรยายังมีสิทธิที่จะแต่งงาน ใหม่ได้โดยไม่มีความผิด
แต่ถ้าฝ่ายชายละทิ้งไม่เกินกำหนดหรือยังส่งข่าวมา ฝ่ายหญิงแต่งงานใหม่ถือว่าเป็น
ความผิดเนื่องจากการหย่าขาดยังไม่สมบูรณ์ ต้องถูกลงโทษ ดังข้อความ
ในกฎหมายว่า “หากหญิงแต่งงานใหม่ก็ดี คบชู้ก็ดี ให้หญิงใช้เงินแก่ชาย 1
ใน 3 แล้วหย่าขาดกันเสีย” หากชายไม่ประสงค์หย่าให้อยู่กันต่อไปโดยไม่คืน

คำต้วหญิง (พิธินัย ไชยแสงสุชกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2532ก หน้า 45) นอกจากนี้กฎหมายก็ยังให้สิทธิแก่แม่เรือนในกรณีหย่าขาดอีกหลายประการ เช่น หญิงสำคัญผิดนึกว่าผัวตายสามารถแต่งงานใหม่โดยไม่ความผิดตั้งความในกฎหมายว่า “หากผัวเดิมไปค้าขายต่างท้องที่ ล่วงพันเวลานาน เมียสำคัญผิดนึกว่าผัวตาย แต่งงานใหม่ เมื่อผัวกลับมาให้เลือกว่าจะอยู่กับใคร หากเลือกผัวใหม่ให้ขอขมาผัวเดิม ทรัพย์สินเดิมขอผัวคืนไป ทรัพย์สินที่ทำมาหากินร่วมกันแบ่งคนครึ่ง หากเลือกกินผัวเดิมให้ขอขมาผัวใหม่ ทรัพย์สินผัวใหม่นำกลับไปคืนหมด” (สิงหะ วรรณสัย, 2528ก, หน้า 52)

หากพิจารณาการหย่าทั้งสามกรณีซึ่งกฎหมายอนุญาตให้ฝ่ายภรรยา มีสิทธิในการแต่งงานใหม่แสดงว่าฐานะของภรณานั้นแม้ว่าจะต้องขึ้นอยู่กับสามีเสมอแต่เช่นผู้หญิงในฐานะภรรยาของสังคมไทยภาคกลางแต่สำหรับสังคมล้านนาภรรยาควจะมีสถานภาพเหนือกว่าอย่างเห็นได้ชัดทั้งนี้หากพิจารณาจากการเปรียบเทียบกันในกรณีที่มีการหย่าร้างและชายละทิ้งภรรยาเกินกำหนดในกฎหมายตราสามดวง ที่กำหนดไว้ว่าในกรณีการหย่าร้าง ในมาตราที่ 50 และ 51 ได้บัญญัติไว้ว่า “...หญิงไม่มีความผิด ชายโกรธหญิง เก็บทรัพย์สินลงจากเรือน ไม่กลับมาในกำหนด ให้หญิงเอาขันหมาก สิ้นสอด ทุนทรัพย์ ไปให้ชายและพ่อแม่ ถือเป็นหย่า...” และ “...และชายลงจากเรือนแต่ไม่เอาทรัพย์สินไปอยู่บ้านพ่อแม่ไม่กลับมาในกำหนด ให้หญิงเอาขันหมาก สิ้นสอด สิ้นสมรสไปคืน...” ซึ่งกรณีดังกล่าวหากเทียบกับกฎหมายของล้านนาที่กำหนดให้ฝ่ายหญิงรับทรัพย์สินของฝ่ายชายจึงสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับฐานะในครัวเรือนของผู้หญิงมากกว่าส่วนในกรณีที่ชายละทิ้งภรรยาเกินกำหนดกฎหมายตราสามดวงมีบทบัญญัติไว้ว่า “...ชายหญิงทะเลาะกัน ชายหนีจากเรือนไปพัน

¹ กฎหมายตราสามดวงลักษณะผัวเมีย ถือว่าชายเป็นใหญ่เหนือภรรยาทั้งในบ้านนอกบ้าน ดังจะเห็นได้จากกรณีแบ่งสมบัติ ชายได้เปรียบหญิงเกือบทุกกรณี หรือกรณีชายละทิ้งหญิงไปโดยไม่ส่งข่าว หญิงแต่งงานใหม่ถือว่ามีผิดฐานคนขู้ (ดู พิธินัย ไชยแสงสุชกุล 2528)

กำหนดเวลา โดยนำทรัพย์สินสองฝ่ายคงอยู่ ให้ถือว่าชายหญิงไม่ขาดสมรส หากมีผู้ให้ใหม่ชายผู้ฐานผิดเมีย หากพ่อแม่ฝ่ายหญิงยินยอมให้ใหม่ พ่อแม่ฝ่ายหญิงฐานชักสื่อ..." หรือในกรณีทะเลาะกัน "...เมียเมียทะเลาะกัน หญิงลงเรือนไปอยู่กับญาติ เมื่อชายตามคืนประเพณี โดยญาติฝ่ายหญิงไม่ยอมรับ หญิงต้องมีผู้ให้ใหม่ ให้ใหม่ชายผู้ญาติฝ่ายหญิงตามกฎหมาย..." (กฎหมายตราสามดวงลักษณะผู้เมียบทที่ 52 และ 54 อ้างถึงใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2532ข, หน้า 40)

นอกจากนี้การที่กฎหมายได้ให้สิทธิในการหย่าแก่ภรรยานั้นก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของผู้บัญญัติกฎหมายไว้อีกหลายประการกล่าวคือ ประการแรกกฎหมายยอมรับในเรื่องผู้หญิงต้องมีผู้คุ้มครองอยู่ตลอดเวลาซึ่งยอมรับในเรื่องดังกล่าวคือเหตุผลสำคัญที่ผู้ปกครองกำหนดให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่ได้เพราะหากภรรยาถูกละทิ้งจากสามีจะเท่ากับว่าจะอยู่ในฐานะที่ไร้ผู้คุ้มครองดังนั้นอาจมีผลให้ผู้หญิงนั้นจะถูกละเมิดจากฝ่ายชายได้โดยง่ายซึ่งย่อมได้รับโทษการถูกละเมิดเบากว่าผู้หญิงที่มีผู้ปกครอง การเปิดโอกาสให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่ได้จึงเท่ากับว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงหาผู้คุ้มครองขึ้นมาใหม่เท่ากับแสดงนัยยะให้เห็นว่าผู้ปกครองยอมรับในเรื่องที่ผู้หญิงต้องมีผู้คุ้มครองอยู่เสมอแต่กรณีนี้กลับสะท้อนให้เห็นอีกแง่มุมว่าผู้ออกกฎหมายต้องการให้สังคมมีความสงบมากกว่าที่จะยอมรับในสิทธิของผู้หญิงในการหย่าร้างโดยตรง ประการที่สองการให้สิทธิในการแต่งงานใหม่สตรีของผู้บัญญัติกฎหมายนั้นได้สอดคล้องกับค่านิยมบางประการของท้องถิ่น ในเรื่องการไม่ยอมรับฐานะของหญิงหม้ายในสังคมดังปรากฏในคัมภีร์เสทาโมจนะซึ่งเป็นรากฐานความคิดของคนในสังคมว่า "...หญิงที่เป็นหม้ายครั้งที่ 1 ค่าตัว 3/4 ของหญิงบริสุทธิ์ หญิงเป็นหม้ายครั้งที่ 2 หรือ 3 ค่าตัวลดลงจากหญิงหม้ายครั้งแรก ครั้งละ 150 เงินหญิงสามีทิ้งไปเพราะสามีไม่ดี ค่าตัว 3/4 ของหญิงบริสุทธิ์" (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2519, หน้า 222) ซึ่งการเป็นหญิงหม้ายจะทำให้คุณค่าของผู้หญิงด้อยลงไปมากเพราะนอกจากจะไม่ได้รับการยอมรับในฐานะจากสังคมแล้วก็ยังได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายน้อยกว่าดังกรณีกฎหมายลงโทษผู้ละเมิดหญิงหม้ายเบากว่าหญิงแม่เรือนดังนั้น

สังคมจึงให้โอกาสหญิงมีสามีใหม่ในกรณีถูกหย่าร้างเพื่อเป็นการพ้นจากสถานภาพหญิงหม้าย การที่สังคมให้โอกาสกับหญิงเช่นนี้จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้ประกอบการบัญญัติกฎหมายให้สอดคล้องกับประเพณีของท้องถิ่นด้วยการยินยอมและให้สิทธิแก่ผู้หญิงในกรณีการหย่าร้างและการมีสามีใหม่

2.2 การแบ่งสมบัติหลังการหย่า การแบ่งทรัพย์สินหลังการหย่าร้างนี้กฎหมายมีหลักในการแบ่งอยู่ 4 ประการ คือ

ก. หลักการเป็นเจ้าของเรือน กฎหมายให้ความสำคัญแก่การเป็นเจ้าของเรือนหลังการหย่าร้างโดยให้เพิ่มทรัพย์สินแก่เจ้าของเรือน 1 ส่วน เช่นกรณีชายไปอยู่บ้านหญิงให้แบ่งทรัพย์สินโดยฝ่ายหญิงได้ 2 ส่วน ชายได้ 1 ส่วน ดังความในกฎหมายว่า “ชายไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงหลังหย่าร้างกัน ให้แบ่งทรัพย์สินฝ่ายชายได้ 1 ส่วน หญิงได้ 2 ส่วน หากมีลูกชายหรือลูกหญิงให้ไว้แก่ภรรยา” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก, หน้า 15) ในกรณีหญิงไปอยู่บ้านชายซึ่งมักเป็นกรณีที่ชายซื้อหญิงมาเป็นภรรยากฎหมายให้ชายได้ 2 หญิงได้ 2 ส่วน ดังความว่า “พ่อแม่หญิงชายลูกสาวไปอยู่เรือนสามี เมื่อหย่าชายได้ 2 ส่วน หญิงได้ 1 ส่วน ถ้าหญิงไม่ช่วยทำมาหากินไม่แบ่งทรัพย์สินให้ ลูกชาย ลูกสาวเป็นของสามี” (พิณนัย ไชยแสงสุกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2533ก หน้า 51)

ข. หลักการเป็นเจ้าของทุน กฎหมายกำหนดให้หักทุนออกแล้วนำทรัพย์สินที่หาร่วมกันได้แบ่งกัน เช่น “ชายไปอยู่กินกับหญิงต่างฝ่ายต่างมีทุนให้หักทุนของแต่ละฝ่ายออกที่เหลือเท่าใด แบ่งชาย 1 ส่วน หญิง 2 ส่วน” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ข, หน้า 17-18) กรณีฝ่ายชายมีทุน หญิงไม่มีทุนกฎหมายกล่าวไว้ว่า “ชายมีทุนไปอยู่กินกับหญิงไม่มีทุนให้กันส่วนทุนของตนออกที่เหลือแบ่งกันคนละครึ่ง” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก, หน้า 18) ในกรณีนี้กฎหมายได้เห็นส่วนความเป็นเจ้าของทุนมีค่าเท่ากับส่วนของการเป็นเจ้าของเรือนเมื่อชายเป็นเจ้าของทุน หญิงเป็นเจ้าของเรือนแต่ไม่มีทุน ต่างฝ่ายต่างได้ทรัพย์สินเท่ากัน

ค. หลักการช่วยทำมาหากิน กรณีดังกล่าวกฎหมายกำหนดไว้หลายประการ เช่น ชายไม่มีทุนไปอยู่เรือนหญิงไม่ช่วยทำมาหากินจะไม่ได้ทรัพย์สินเพราะไม่มีทุนและไม่ได้เป็นเจ้าของเรือนถ้าหญิงไม่ช่วยทำมาหากิน

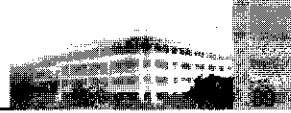
จะแบ่ง 2 ใน 3 ในกรณีต่างฝ่ายต่างมีทุนแต่อยู่กับที่เรือนหญิง หลังจากกันทุนแต่ละฝ่ายออกแล้ว ถ้าชายไม่ช่วยทำมาหากินได้ทรัพย์สิน 1 ใน 4 ส่วน ถ้าหญิงไม่ช่วย ทำมาหากินแบ่งทรัพย์สินคนละครึ่ง (พิณนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2532ก, หน้า 43-45)

3. **ฐานะทางสังคมของผู้หญิงในฐานะภรรยา** หญิงในฐานะภรณยานั้นกฎหมายได้กำหนดให้มีฐานะทางสังคมขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมของสามี กล่าวคือผู้หญิงแต่ละคนที่เป็นภรรยาของชายจะได้รับการยอมรับจากสังคมมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมของสามีเป็นเกณฑ์กำหนด เช่นผู้หญิงที่เป็นภรรยาของท้าวพระยา แสนหมื่น ท้าว จะมีฐานะทางสังคมสูงกว่าภรรยาของไพร่และข้าซึ่งเกณฑ์กำหนดดังกล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็นจากบทลงโทษในกฎหมายซึ่งบัญญัติถึงผู้ละเมิดภรรยาตามฐานะของสามีว่า “ข้ามักเมียข้า โหม 52 เงิน ข้าหญิงนมเมียขุน ผู้ยิงบ่สู้ใหม่ 2500 ผู้มักเมียขุนใหญ่ โทษครวษา” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2519, หน้า 46) และ “มิเล่นเมียผู้มีปัญญาใช้ข้า 4 คน เล่นเมียสะครวญใช้ข้า 8 คน เล่นเมียอำมาตย์น้อยใช้ข้า 2 คน อำมาตย์ใหญ่ใช้ข้า 30 เล่นเมียท้าวพระยาใช้ข้า 40” (อนุโลมญาณกฎหมายโบราณ, 2527, หน้า 11 อ้างถึงใน อติศร ศักดิ์สูง, 2540) หมายถึง หากทำผู้ผู้ที่มีวิชาความรู้ต้องขอใช้ข้า 4 คน เมียเศรษฐีขอใช้ข้า 8 คน เมียอำมาตย์น้อยใช้ข้า 2 คน อำมาตย์ใหญ่ใช้ข้า 30 เมียท้าวพระยา ใช้ข้า 40

นอกจากฐานะภรรยาแต่ละคนนั้นจะขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมของสามีแล้วกฎหมายยังกำหนดให้ฐานะของภรรยาขึ้นอยู่กับสถานภาพจากการสมรสด้วย เช่นกรณีชายมีภรรยาหลายคนโดยภรรยาคนแรกที่แต่งงานอย่างถูกต้องจะมีฐานะทางสังคมสูงสุดในบรรดาภรรยาคนอื่นๆที่แต่งงานเข้ามาอยู่ด้วยกันกับสามีตนเอง ภายหลังทั้งนี้รวมไปถึงภรรยาที่สามีซื้อมาด้วยขณะเดียวกันในบรรดาหมู่ภรณยานั้นแต่ละคนก็ยังมีฐานะที่แตกต่างกันอีกอันเป็นไปตามชาติกำเนิดแต่ละคน เช่นภรณยาน้อยที่เป็นไพร่จะมีฐานะที่สูงกว่าภรณยาน้อยที่เป็นข้า (ทาส) ดังสะท้อนให้เห็นจากข้อความในกฎหมายว่า “...หากลักเมียท้าวพระยาขอใช้ ข้า 40 คน หากเป็นเมียน้อย เมียคนสุดท้าย เสียครึ่งหนึ่งของเมียหลวงเขา” (อนุโลมญาณกฎหมายโบราณ, 2527, หน้า 11 อ้างถึงใน อติศร ศักดิ์สูง, 2540)

4. การละเมิดกรรยาของผู้อื่น กฎหมายได้บัญญัติบทลงโทษแก่ชายที่มาละเมิดผู้หญิงที่เป็นภรรยาของผู้อื่นไว้หลายกรณี ซึ่งอาจแบ่งคร่าวๆ ได้ 2 กรณี คือการทำอนาจารเมียท่านกับการลักลอบเล่นชู้กับเมียท่านโดยมีประเด็นสำคัญคือ

4.1 การอนาจาร กฎหมายจะลงโทษผู้ที่มาทำอนาจารเมียท่าน โดยการปรับใหม่ฝ่ายชายเสียเป็นส่วนใหญ่ซึ่งการปรับนั้นจะมากน้อยเท่าใดขึ้นอยู่กับฐานะและยศศักดิ์ของผู้กระทำผิดกับความเสียหายที่เกิดขึ้นกับฝ่ายหญิง รวมทั้งยศศักดิ์ของสามีฝ่ายหญิงตามไปด้วย โดยชายใดทำอนาจารเมียท่านมียศศักดิ์สูงเท่าใดค่าปรับก็ยิ่งสูงขึ้นเท่านั้น เช่น ขุนนางอนาจารเมียท่านจะถูกปรับมากกว่าคนยากจนทำอนาจารโดยทางกลับกันการทำอนาจารเมียขุนนางก็ย่อมถูกปรับมากกว่าเมียไพร่ หรือถ้าหญิงเสียหายมากจากการถูกทำอนาจารชายผู้กระทำก็ต้องรับโทษมากขึ้นดังปรากฏในกฎหมายว่า “ลักษณะมิจจาฉาน ข้าต่อข้ามักเมียเดียวกัน ใหม่ 52 เงิน ถือนมต้นนอกเสื้อผู้ยิงปืนใหม่ 2200 เบี้ย หลีถือนม 2 ต้นนอกเสื้อใหม่ 11000 เบี้ย ไพร่น้อยมักเมียท่านใหม่ 110 เงิน ถือนมในเสื้อในเต้าใหม่ 11000 กุ่มกอดถือนมนอกเสื้อใหม่ 55000 เบี้ย.... หลีถือนมในเสื้อ 2 ต้นใหม่หลีนายต้นกินนาใหม่ 330 เงิน... ถือนม 2 ต้นในเสื้อใหม่ 11000 เบี้ย นายม้ามักเมียท่านใหม่ 550 เงิน ถือนม 1 นอกเสื้อใหม่ 11000 เบี้ย นายช้างมักเมียท่านใหม่ 11000 เบี้ย ... อันหนึ่งตระกูลท้าวพระยา เสนา อำมาตย์ หลีเจ้าเมืองกิติ ใหม่ 3300 เงิน” หมายถึง ลักษณะมิจจาฉาน ข้าชอบพอเมียข้าด้วยกันปรับ 52 จับนมนอกเสื้อผู้หญิงไม่เล่นด้วย ปรับ 2200 เบี้ย จับนม 2 เต้านอกเสื้อปรับ 11000 เบี้ยไพร่ผู้น้อยชอบพอเมียท่านปรับ 110 เงิน จับนมในเสื้อปรับ 11000 กอดแล้วจับนมนอกเสื้อปรับ 55000. หากเป็นมูลนายกินนาปรับ 330 เงิน จับนม 2 เต้าในเสื้อปรับ 11000 เบี้ย นายม้าชอบพอเมียท่านปรับ 550 เงิน จับนม 2 เต้าในเสื้อปรับ 11000 เบี้ย นายช้างชอบพอเมียท่านปรับ 11000 เบี้ย ถ้าเป็นตระกูลท้าวพระยา เสนา อำมาตย์ หรือเจ้าเมืองปรับ 3300 เงิน (ศรีธน คำแปง, 2518, หน้า 54-55)

4.2 การทำชู้กับเมียท่าน การทำชู้นั้นกฎหมายก็มีบทลงโทษ โดยใช้เกณฑ์เดียวกับอนาจารคือความผิดมากน้อยขึ้นอยู่กับยศศักดิ์ผู้ทำชู้และยศศักดิ์ของสามีฝ่ายหญิง ส่วนการลงโทษนั้นก็จะมีโทษชดเชยเป็นส่วนใหญ่ แต่มีบางกรณี เช่น ทำชู้กับเมียผู้มีฐานะทางสังคมสูงก็จะถูกประหารชีวิต หรือถูกสามีฝ่ายสตรีฆ่าโดยไม่มีความผิด ดังปรากฏในกฎหมายว่า “นายสิบมักเมียท่านใหม่ 220000 เบี้ย นายกว๋านมักเมียท่านใหม่ 330000 เบี้ย นายม้ามักเมียท่านใหม่ 550000 เบี้ย นายข้างมักเมียท่านใหม่ 1100000 เบี้ย ขุนเมือง มักเมียท่านใหม่ 22000 เบี้ย พระยาเสนามักเมียท่านและขุนเมืองใหญ่ใหม่ 3300000 เบี้ย โพร่เอาเมียท่านเป็นเมียใหม่ 220000 เบี้ย (สมหมาย เปรมจิตต์, 2518, หน้า 12) และข้ามักเมียเจ้า เจ้าชุกรกะดี โทสดีควรข้าเหตมัก เมียเจ้า อันชุกรข้าง ชุกรม้า ชุกรพัน ชุกรน้อย มั่นมักเมียเจ้าหมีนเจ้าแสน อันบุกแปลงเลี้ยงตนมาโทสควรข้า” หมายถึง ข้าชอบพอเมียเจ้าก็ตีชุนก็ตี มีโทษควรฆ่าเพราะชอบเมียนาย ขุนข้าง ขุนม้า ขุนพัน ขุนน้อย ชอบพอเมียเจ้าหมีน เจ้าแสนที่เลี้ยงตนเองมา มีโทษควรฆ่า (ศรีธณ คำแปง, 2518, หน้า 53)

เมื่อพิจารณาการละเมิดเมียท่านดังที่กล่าวมานั้นกฎหมายได้มีบทลงโทษไว้มากและมีสาระค่อนข้างละเอียดโดยเฉพาะการลงโทษแก่ผู้ละเมิดแม่เรือนซึ่งกฎหมายมีบทลงโทษแต่ละกรณีไว้อย่างรุนแรงและยังมากกว่าการละเมิดหญิงสาวกรณีดังกล่าวอาจเป็นเพราะว่าการละเมิดหญิงสาวนั้นเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้กับสังคมน้อยกว่าละเมิดเมียท่านที่อาจก่อเกิดการทะเลาะวิวาทจนทำความเดือดร้อนให้แก่สังคมได้กฎหมายจึงมีบทบัญญัติในเรื่องดังกล่าวค่อนข้างละเอียดในขณะที่ผู้บัญญัติกฎหมายเองได้มีความคิดที่สอดคล้องกับค่านิยมของท้องถิ่นคือการไม่ยอมรับการประพฤติดูชั่วของแม่เรือนมากนัก จึงมีบทลงโทษแก่ผู้ละเมิดแม่เรือนอย่างหนัก

การที่กฎหมายมีบทลงโทษผู้กระทำผิดตามฐานะของผู้กระทำและตามฐานะทางสังคมของสามีผู้เสียหายนั้นแสดงว่ากฎหมายยอมรับในเรื่องความแตกต่างในฐานะของคนในสังคมมาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาลงโทษ ซึ่งการใช้

เกณฑ์ลงโทษดังกล่าวของกฎหมายนั้นก็ยังสะท้อนให้เห็นฐานะของผู้หญิงแม่เรือนในทางกฎหมายได้อีก กล่าวคือแม้กฎหมายจะกำหนดฐานะทางสังคมของผู้หญิงแต่ละคนจะสูงต่ำแตกต่างกันไปเป็นเกณฑ์การพิจารณาลงโทษหนักเบาต่อผู้ละเมิดย่อมดูเหมือนว่าฐานะของสตรีจะเป็นที่ยอมรับในทางกฎหมายอยู่ในระดับหนึ่ง โดยสตรีใดมีฐานะทางสังคมสูงก็จะได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายมาก ผู้ละเมิดได้รับโทษมากกว่าละเมิดสตรีที่มีฐานะทางสังคมต่ำ แต่ในทางกลับกันหากพิจารณาดูแล้วกฎหมายมีนัยที่บอกถึงการไม่ยอมรับในฐานะของหญิงเช่นกันเพราะการที่กฎหมายถือเอาฐานะทางสังคมของฝ่ายหญิงเป็นเกณฑ์การลงโทษนั้นในความเป็นจริงก็คือกฎหมายให้ความคุ้มครองต่อฐานะทางสังคมของฝ่ายสามีมากกว่าหรือการทำอนาจารเมียท่านถือว่ามีคือผู้เสียหายหรือเป็นการละเมิดสามีในขณะที่ภรรยาซึ่งเป็นผู้ถูกละเมิดโดยเป็นผู้เสียหายที่แท้จริงนั้นกลับไม่ได้รับการคุ้มครองแต่อย่างใดกรณีดังกล่าวจะเห็นได้ชัดจากบทบทลงโทษของกฎหมายว่า “...ขุนช้างมักเมียเจ้าหมื่น โทษควรช่าบ่ช่าหรือใหม่ตามคลอง แล้วหรือชายผู้ยิงเสีย เอาค่าตอบแทน...” หมายถึงขุนช้างชอบพอเมียเจ้าหมื่นมีโทษควรฆ่าไม่ฆ่าให้รับแล้วชายผู้หญิงเสีย (ศรีธน คำแปง, 2518, หน้า 53) และเห็นยิ่งชัดเจนยิ่งในกรณีละเมิดเมียช่าทาส ดังความในกฎหมายที่กำหนดโทษว่า “หากฝ่ายชายมียศศักดิ์ เป็นเจ้าเป็นผู้กับเมียช่าทาสตน ต้องปล่อยผัวช่าทาสตนให้เป็นอิสระ หรือเป็นผู้กับหญิงช่าทาสแต่ผัวเป็นไท ให้ยกช่าทาสหญิงให้ผัวโดยขาดใช้ทองคำครึ่งหนึ่ง” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ข, หน้า 19)

จากบทลงโทษของกฎหมายย่อมสะท้อนให้เห็นว่ากฎหมายไม่ยอมรับสิทธิต่างๆ ของผู้หญิงในฐานะภรรยามากนักเพราะสิทธิต่างๆ ของภรรยาย่อมขึ้นอยู่กับสามีความเป็นบุคคลจึงไม่มีในหญิงแม่เรือนตามความคิดของกฎหมาย ในขณะที่กฎหมายแม้จะมีบทลงโทษที่รุนแรงแก่ผู้ที่ละเมิดแต่กฎหมายก็มีนัยที่แสดงให้เห็นว่ามีได้มีเจตนาปกป้องคุ้มครองฝ่ายหญิงแต่อย่างใดแต่มุ่งหวังให้การคุ้มครองฝ่ายสามีมากกว่า

4.3 การที่ภรรยาประพฤติตนไม่เหมาะสมในทางเพศ การประพฤติที่ไม่เหมาะสมในทางเพศของสตรีแม่เรือนนั้นกฎหมายค่อนข้างจะเข้มงวดต่อพฤติกรรมดังกล่าวของแม่เรือนค่อนข้างมากหากเทียบกับหญิงสาว ดังจะเห็นได้จากบทลงโทษกรณีการทำอนาจารกับสัตว์ว่า “ผู้หญิงคนหนึ่ง (สตรีที่เป็นหญิงสาว 8 จำพวก) เช่นมาตุรักรชิตตา กระทำมิจฉาฉาน อันเป็นอนาจารแก่สัตว์เดรัจฉานเช่นหมา ถือว่ามีจฉาฉานยังไม่เกิน ผู้หญิง 10 คนนั้น (หมายถึงสตรีที่มีสามีคุ้มครอง 12 จำพวก) อนาจารแก่สัตว์มิจฉาฉานก็เกิดขึ้นแล้ว ด้วยเหตุว่านอกใจแล้ว” (พิริณัย ไชยแสงสุขกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2532ข, หน้า19) ในบทบัญญัติของกฎหมายนั้นก็มิใช่ข้อความหลายตอนกล่าวโทษหญิงแม่เรือนที่นอกใจแล้วไว้หลายกรณี เช่นบทลงโทษหญิงมีชู้ให้เสียค่าปรับ ดังความในกฎหมายว่า “ผู้ยืมมีชู้หรือใหม่ 110 เงิน ของผู้ชายอันผู้ยืมขึ้นแล้วเก่า เอาคอบเท่าแล้วหรือใหม่ 110 เงิน หมายถึงผู้หญิงมีชู้ให้ใหม่ 110 เงิน แก่ผู้เป็นพ่อ” (ศรีธเนศ คำแปง, 2518, หน้า 14) และในกรณีที่ หญิงมีชู้ไปหาชายถึงบ้านว่า “ผู้หญิงมีพ่อแล้วพลอยไปชู้ผู้ชายยังเรือนหรือลี ควรขายนอกเอาค่าชู้ผู้ชาย... ผิดได้ใส่สันไซ้ให้แก่ผู้ชาย แล้วตัดผมเกล้าหูผู้หญิง หรือดูเยี่ยงชอบคลบแล...” (สมหมาย เปรมจิตต์, 2518, หน้า 12) หมายถึง ผู้หญิงมีพ่อแล้วไปคบชู้ให้ชาย เอาเงินให้พ่อแล้วตัดผมเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่าง นอกจากนั้นกฎหมายยังได้มีบทบัญญัติกรณีหญิงมีชู้ไว้อีกหลายประการและบัญญัติไว้ค่อนข้างละเอียดเช่น การพิจารณาหญิงมีชู้โดยให้ตีค่าตัวแล้วขาย หญิงมีชู้ไม่มีสิทธิรับมรดกจากพ่อแม่

ในกรณีการมีชู้ของแม่เรือนข้อความบางตอนในกฎหมายได้สะท้อนให้เห็นฐานะทางสังคมของสตรีได้อย่างน่าสนใจอีกดังกรณีหญิงมีชู้แล้วให้ชายตัวหญิง ดังความในกฎหมายว่า “...ผู้ยืมร้าย มักเหล่านชู้สู่ว่าว บ่สร้างเรือนด้วยพ่อ หรือชายเอาค่าชู้พ่อเก็ง หรือพ่อแม่ผู้ยืมเก็งหนึ่ง เหตุพ่อแม่บ่สั่งสอนลูกให้มีชู้...” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2519, หน้า 28) ซึ่งมีบทลงโทษให้ชายผู้หญิงแล้วมา แบ่งครึ่งระหว่างฝ่ายสามีกับพ่อแม่ฝ่ายหญิงนี้กฎหมายได้สะท้อนให้เห็นว่าแม้ฐานะภรรยาจะขึ้นกับสามีแต่สามีก็มีไม่มีสิทธิ์ขาดในตัวภรรยาเสียแต่ที่เดียวสำหรับ

สังคมล้านนาเพราะการนำเงินมาแบ่งให้พ่อแม่ฝ่ายหญิงครึ่งหนึ่งนั้นย่อมแสดงว่าฝ่ายหญิงยังคงอยู่ในความดูแลของพ่อแม่ถึงจะแต่งงานแล้วก็ตาม พ่อแม่จึงมีบทบาทสำคัญในความดูแลของลูกสาวตลอดชีวิตโดยพฤตินัยซึ่งกรณีดังกล่าวหากนำมาพิจารณากับความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าแล้วย่อมแสดงให้เห็นว่าลูกสาวมีความสำคัญต่อพ่อแม่อยู่ตลอดเวลาจนกฎหมายต้องยอมรับ

ชีวิตนี้มีแต่ให้ : โลกของแม่ในแง่กฎหมาย

ผู้หญิงในฐานะมารดาคือผู้หญิงที่มีฐานะเป็นแม่เรือนหรืออยู่ในฐานะภรรยาของชายแต่จะมีฐานะเป็นมารดาตามไปด้วยเมื่อให้กำเนิดบุตร วิถีชีวิตของผู้หญิงในวัยนี้ก็ถือเป็นทั้งมารดาและเป็นทั้งภรรยาไปพร้อมกัน โดยทำหน้าที่ในครัวเรือน รับผิดชอบ เลี้ยงดูบุตรไปพร้อม อย่างไม่รู้ก็ตามฐานะในทางกฎหมายของผู้หญิงที่เป็นมารดาก็เฉกเช่นผู้หญิงในฐานะในภรรยาเพียงแต่เมื่ออยู่ในฐานะมารดานั้นกฎหมายก็ได้กำหนดฐานะและบทบาทบางประการเอาไว้แต่ส่วนใหญ่คือในเรื่องความสัมพันธ์กับบุตรโดยมีประเด็นที่สำคัญคือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างชาติกำเนิดของมารดาและบุตรที่เกิดมาโดยทั่วไปแล้วกฎหมายได้กำหนดให้ฐานะของบุตรขึ้นอยู่กับชาติกำเนิดหรือชาติตระกูลของพ่อแม่แต่ในกรณีชายมีภรรยาหลายคนซึ่งมีฐานะแตกต่างกันไปตามชาติกำเนิดย่อมส่งผลต่อชาติกำเนิดของบุตรตามไปด้วย เช่น บุตรที่เกิดจากภรรยาหลวงจะมีฐานะสูงกว่าบุตรที่เกิดจากภรรยาที่เป็นข้า (ทาส) ดังจะเห็นได้จากหลักการแบ่งมรดกให้บุตรในกฎหมายว่า “ถ้าหากพ่อแม่ไปได้กับข้าผู้หญิง และมีลูกควรให้ลูกได้แบ่งมรดกครึ่งหนึ่งของส่วนหนึ่งเพราะเหตุเขาเป็นเชื้อสายของพ่อ แต่แม่เป็นเพียงข้ามิได้เป็นเจ้าของบ้านเรือน จึงควรให้ได้ส่วนแบ่งเพียงครึ่งส่วน” และ “ลูกเมียหลวงและลูกเมียน้อยมีชาติเสมอกัน ควรได้รับส่วนแบ่งเท่ากัน” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก, หน้า 25) จากข้อความในกฎหมายย่อมแสดงให้เห็นว่าผู้ปกครองยอมรับในเรื่องชาติกำเนิดของคนเป็นอันมากซึ่งยังส่งผลต่อฐานะของบุตรให้แตกต่างกันตามไปด้วยนอกจากนี้ชาติกำเนิดของแม่ก็ถือเป็นเกณฑ์กำหนดฐานะบุตรเช่นกันโดยบุตรคนใดมีชาติกำเนิดจากแม่ที่มาจากชาติตระกูลสูง

ก็ย่อมได้รับสิทธิต่าง ๆ มากกว่าแม่ที่มีชาติตระกูลต่ำโดยเฉพาะกรณีลูกของพ่อที่เป็นข้า (ทาส) ดังที่กฎหมายบัญญัติได้ว่า “ข้าชายท้าวพระยาไปอยู่กินกับไพร่หญิง หากข้าตายลงไม่ให้เอาลูกมาเป็นข้า” และ “ลูกที่เกิดจากข้าท้าวพระยาและไพร่หญิง ให้อยู่เป็นไพร่กับไพร่หญิงผู้แม่่นั้น” ส่วนในกรณีฝ่ายหญิงเป็นข้ากฎหมายมีข้อความว่า “กรณีข้าหญิงท้าวพระยาอยู่กินกับไพร่ชาย หากมีลูก 3 คน ให้เป็นไพร่ 1 คน หากมี 2 คน ให้เอาลงมาเป็นข้า 1 คน” กรณีนี้ถือได้ว่ากฎหมายเห็นความสำคัญของชาติตระกูลมากเพราะมีผลต่อการเลื่อนฐานะทางสังคมของลูกที่พ่อแม่ซึ่งมีชาติกำเนิดที่ต่างกันอันเป็นการจัดระเบียบสังคมแบบโบราณ

2. ความคาดหวังของสังคมต่อผู้หญิงในฐานะมารดา มีบทบัญญัติในกฎหมายหลายตอนสะท้อนให้เห็นความสำคัญแก่ผู้หญิงในฐานะมารดาหลายประการ เช่น ข้อความในกฎหมายที่กล่าวถึงการแบ่งมรดกหลังการหย่าร้างกับสามีว่า “ให้แบ่งทรัพย์สินออกเป็น 3 ส่วน ให้ชาย 1 ส่วน หญิง 2 ส่วน ส่วนลูกมอบให้แก่หญิง” (พิณัย ไชยแสงสุกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2532ก, หน้า 43) ซึ่งข้อความในกฎหมายได้สะท้อนให้เห็นว่าผู้ปกครองนอกจากจะให้ผู้หญิงได้เปรียบในส่วนแบ่งทรัพย์สินเพราะความเป็นเจ้าของเรือนและเจ้าของทุนแล้วนั้น ผู้ปกครองยังให้ความสำคัญแก่ความเป็นมารดาของผู้หญิง ตามไปด้วยโดยให้สิทธิขาดในตัวบุตรตั้งจะเห็นได้จากกฎหมายบางตอนที่กล่าวถึง การตกลงแบ่งลูกกันระหว่างฝ่ายชายและฝ่ายหญิง หากมี 2 คนให้แบ่งกัน แต่หากมีคนเดียวให้ตกเป็นของฝ่ายหญิง อย่างไรก็ตามยังมีอีกหลายกรณีที่ ฝ่ายหญิงมีสิทธิขาดในเรื่องลูกทั้งหมดซึ่งบทบัญญัติในกฎหมายย่อมแสดง ให้เห็นว่าผู้ปกครองยอมรับในฐานะของมารดาว่ามีความสำคัญต่อบุตรยิ่งนักอันสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมที่ว่าภาระในการดูแลบุตรนั้นย่อมเป็นเรื่องของผู้หญิงทำให้ได้สิทธิขาดในตัวบุตรโดยสิ้นเชิง

3. ความสำคัญของเพศบุตร บุตรชายและบุตรหญิงนับเป็นสิ่งสำคัญที่ส่งผลต่อฐานะมารดาในทางกฎหมาย เช่น หากมารดาให้กำเนิดบุตรชายจะทำให้สถานภาพของตนเองในครอบครัวสูงกว่าการให้กำเนิดบุตรสาว อีกทั้ง

บุตรชายยังมีผลต่อฐานะมารดาหลายประการ เช่น ได้การยอมรับฐานะจากสามี จากพ่อแม่ของสามี ในบางกรณีการมีบุตรชายนั้นแม้จะไม่ส่งผลต่อการเลื่อนฐานะของตนเองโดยตรง (กรณีแม่เป็นข้า) แต่การมีบุตรชายถือเป็นหลักประกันถึงความมั่นคงในสถานภาพภายในครัวเรือน ดังข้อความกฎหมายหลายตอนที่สะท้อนถึง ความสำคัญของบุตรชายว่า “ถ้าพ่อแม่ขายลูกสาวไปอยู่เรือนสามี เมื่อจะหย่ากัน... ให้คืนค่าตัวผู้หญิง หากมีลูกชายก่อนให้ลดค่าหญิงลง 100 เงิน ถ้ามีลูกหญิงก่อนให้ลดค่าหญิงลง 50 เงิน” (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก, หน้า 19) จากบทบัญญัติดังกล่าวย่อมสะท้อนถึงค่านิยมของสังคมในการยอมรับผู้หญิงที่มีบุตรชายมาก

อย่างไรก็ตาม มีลักษณะเฉพาะบางประการของสังคมล้านนาที่น่าสนใจ คือค่านิยมในการยอมรับบุตรสาวไม่น้อยกว่าบุตรชาย เนื่องจากบุตรสาวมีความสำคัญต่อพิธีกรรมผีปู่ย่าอันเป็นการสร้างความต่อเนื่องของระบบเครือญาติ เพราะลูกสาวมีบทบาทในการสืบทอด “เก้าอี้” จากมารดา ซึ่งกฎหมายก็ได้แสดงนัยให้เห็นถึงการยอมรับในเรื่องดังกล่าวพร้อมทั้งยอมรับว่าลูกสาวมีความสำคัญต่อมารดามากเช่นกัน ดังข้อความในทางกฎหมายหลายตอนที่กล่าวถึง การให้สิทธิขาดในตัวลูกสาวแก่มารดาภายหลังการหย่าร้างว่า “...พ่อแม่เป็นเพื่อนกัน ได้ให้ลูกแต่งงานด้วยกัน เมื่อหย่ากันให้คืนสินส่วนตัว ส่วนสินสมรสให้แบ่งคนละครึ่ง หากมีลูกชายไว้ให้กับพ่อ ลูกหญิงไว้ให้กับแม่”

4. การแบ่งมรดก ในเรื่องมรดกนั้นกฎหมายมีบทบัญญัติที่ค่อนข้างละเอียดและมีกฎเกณฑ์มากในการแบ่งมรดก ซึ่งทั่วไปในการพิจารณาของกฎหมายก็คือความเป็นเจ้าของเรือน เจ้าของของทุน ดังที่กล่าวมาแล้ว สำหรับในเรื่องการแบ่งมรดก ให้ลูกนั้นกฎหมายมีเกณฑ์ พิจารณาคือให้คุณความดีที่ลูกกระทำต่อพ่อแม่เป็นเกณฑ์ อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ชายมีภรรยาหลายคนนั้นกฎหมายยังมีกฎเกณฑ์ในการพิจารณาอีกหลายประการ กล่าวคือนอกจากจะใช้หลักเกณฑ์โดยพิจารณาจากคุณงามความดีที่ลูกปฏิบัติแล้วนั้น ก็ยังใช้ฐานะหรือชาติกำเนิดของแม่เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ

4.1 การแบ่งมรดกให้แก่บุตรตามคุณความดี กฎหมายพิจารณาการแบ่งมรดกจากคุณความดีที่ลูกมีต่อพ่อแม่ กรณีบุตรหลายคน และมีภรรยาคนเดียว กฎหมายกำหนดให้บุตรสาวคนเล็กจะได้รับส่วนแบ่งมากที่สุดในบรรดาบุตรที่มี แต่ในกรณีที่ให้มีภรรยาหลายคน กฎหมายก็ยังใช้หลักการดังกล่าว และหากไม่มีบุตรคนไหนทำคุณความดีต่อพ่อแม่ กฎหมายก็บัญญัติให้แบ่งสมบัติแก่บุตรบุญธรรมที่ทำคุณความดีแก่พ่อแม่ได้ เกณฑ์พิจารณาทั่วไปในมรดกของบุตรคือบุตรที่เกิดจากภรรยาหลวงจะมีสิทธิมรดกมากกว่าบุตรเมียน้อย หากภรรยาหลวงมีบุตรหลายคนทรัพย์สินก็จะถูกแบ่งออกไปอีกตามส่วนที่ลูกจะได้รับ โดยลูกสาวนั้นจะได้รับมากที่สุด ได้แก่ทรัพย์ประเภทที่ดินและบ้านเรือน เพราะมีคุณความดีมากที่สุด เนื่องจากต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่ชรา

4.2 หลักพิจารณาจากชาติกำเนิดของภรรยา หลักการแบ่งมรดกในกรณีนี้กฎหมายพิจารณาการแบ่งมรดกจากชาติกำเนิดภรรยาซึ่งแต่ละคนมีฐานะที่แตกต่างกันซึ่งย่อมส่งผลต่อการได้รับมรดกของบุตรที่เกิดจากภรรยาแต่ละคนให้ลดหลั่นกันไปตามลำดับการแบ่งมรดกในลักษณะนี้มักเกิดขึ้นภายในครอบครัวที่มั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เช่น ครอบครัวขุนนางหรือครอบครัวท้าวพระยา การแบ่งมรดกในลักษณะนี้กฎหมายได้กำหนดไว้ว่า *“บุตรของภรรยาคนแรกไม่มีให้ทรัพย์สินตกแก่บุตรภรรยาคนที่สองทั้งหมด”* *“ชายมีน้อยเมื่อตายลงพร้อมภรรยาคนแรกให้แบ่งมรดกดังต่อไปนี้ ลูกเมียหลวง 3 ส่วน ลูกเมียน้อย 2 ส่วน หากลูกเมียหลวงมีน้อยให้แบ่งตามจำนวนมากน้อย กรณีเมียน้อยเป็นข้า หญิงจะได้รับส่วนแบ่งครึ่งส่วน”* (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก, หน้า 13) ซึ่งจากการแบ่งมรดกในกรณีนี้แสดงว่ากฎหมายกำหนดให้บุตรแต่ละคนมีสิทธิที่พึงได้แตกต่างกันแต่การแบ่งมรดกนั้นก็ไม่ถึงกับเป็นกฎเกณฑ์ที่ตายตัวเพราะยังต้องพิจารณาจากหลักคุณความดีที่บุตรกระทำต่อพ่อแม่เป็นส่วนประกอบ

5. ลูกผัวเก่าและลูกเมียใหม่ กฎหมายมีข้อความหลายตอนที่สะท้อนให้เห็นฐานะของลูกสามีเก่าและลูกสามีใหม่ในกรณีที่ผู้หญิงได้แต่งงานใหม่และมีบุตรด้วยกัน ข้อความในกฎหมายได้กล่าวถึงการแบ่งมรดกระหว่างบุตรของ

สามีเก่าและบุตรของสามีใหม่เอาไว้ว่า ในกรณีหญิงเป็นเจ้าของเรือ สามีใหม่มาอาศัย "...หากแม่เป็นเจ้าของเรือลูกของพ่อเก่าและลูกของพ่อใหม่ควรได้รับส่วนแบ่งเท่ากัน..." (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก, หน้า 25) ซึ่งกรณีดังกล่าวกฎหมายได้สะท้อนให้เห็นว่าบุตรที่เกิดจากแม่คนเดียวกันจะมีฐานะทางสังคมเท่ากันพร้อมทั้งสิทธิและผลประโยชน์ที่เท่ากัน กฎหมายยังพิจารณาความเป็นเจ้าของเรือของแม่ในเรื่องการแบ่งมรดกระหว่างลูกเลี้ยงกับพ่อเลี้ยงโดยยึดเรื่องชาติกำเนิดจากแม่เป็นส่วนประกอบในกรณีที่แม่ตายดังบัญญัติว่า "หากแม่ ไม่มีลูกกับพ่อใหม่ และแม่ผู้เป็นเจ้าของเรือตายก่อน ให้พ่อใหม่ได้สมบัติบุตร ครั้งหนึ่งให้ลูกพ่อเก่าครั้งหนึ่ง แต่พ่อใหม่ต้องอยู่ที่บ้านเมียที่ตายเท่านั้น ห้ามนำสมบัติกลับบ้านของตน ถ้าหากกลับต้องแบ่งสมบัติให้ลูกพ่อเก่าอีกครั้ง..." กฎหมายจึงสะท้อนให้เห็นว่าความสำคัญของเจ้าของเรือของแม่ทำให้บุตรของสามีเก่ามีสิทธิมากกว่าสามีใหม่ซึ่งไม่ใช่เจ้าของเรือส่วนกรณีพ่อเก่าเป็นเจ้าของเรือนั้น กฎหมายกำหนดไว้ว่า "...หากหญิงมีลูกกับพ่อเก่าแล้วนำมาอยู่เรือพ่อใหม่ หากทั้งพ่อและเมียตายไป ควรแบ่งสมบัติให้ลูกพ่อเก่าครึ่งส่วน ให้ลูกพ่อใหม่ซึ่งเป็นเจ้าของเรือคนละหนึ่งส่วน..." (ประเสริฐ ณ นคร, 2516ก, หน้า 26) ข้อความในกฎหมายอีกหลายตอน ยังสะท้อนให้เห็นฐานะของบุตรที่เกิดจากแม่คนเดียวกัน แต่พ่อคนละพ่ออีกหลายกรณี แต่ที่น่าสนใจ คือกฎหมายยอมรับเรื่องสายเลือดโดยตรงของเจ้าของเรือ ดังนั้นลูกที่เกิดจากแม่เดียวหรือพ่อโดยสายตรงจะเป็นผู้ได้รับส่วนแบ่งจากกองมรดกส่วนลูกเลี้ยงแทบจะไม่ได้รับส่วนแบ่งยกเว้นได้รับการยกให้เพราะคุณความดี กรณีดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นว่ากฎหมายไม่ยอมรับฐานะของบุตรที่ไม่มีสายเลือดเจ้าของเรือมากนักซึ่งก็คือ "ลูกติดพ่อ" และ "ลูกติดเมีย" และกฎหมายก็ยังสะท้อนให้เห็นถึงฐานะในครอบครัวของ "ลูกติดพ่อ" และ "ลูกติดเมีย" ในแง่ชีวิตจริงอีกว่า "ลูกติดพ่อ" ย่อมไม่เป็นที่ยอมรับจากภรรยาใหม่และ "ลูกติดเมีย" ย่อมไม่เป็นที่ยอมรับของสามีใหม่ เช่นกัน

บทสรุป

มังรายศาสตร์เป็นมรดกภูมิปัญญาที่สะท้อนภาพผู้หญิงในสังคมล้านนาโบราณได้อย่างน่าสนใจสาระโดยรวมนั้นแม้ให้ภาพความไม่เท่าเทียมในสังคมชายเป็นใหญ่ดังเช่นสังคมไทยในภูมิภาคอื่น แต่มังรายศาสตร์ก็ให้ภาพลักษณะเฉพาะของความเป็นแม่หญิงล้านนาเอาไว้ในหลายประการโดยเฉพาะการยอมรับในฐานะและบทบาทระดับครัวเรือนที่แสดงนัยยะว่าผู้ปกครองยอมรับในจารีตประเพณีบางอย่างของท้องถิ่นแม้จะขัดกับหลักคิดในกฎหมายหลายภูมิภาคก็ตาม อย่างไรก็ตาม การตีความเข้าใจต่อสังคมล้านนาโบราณผ่านผู้หญิงด้วยการศึกษาจากมังรายศาสตร์นั้นแม้ในด้านหนึ่งจะได้ข้อพิจารณาที่แสดงถึงกฎเกณฑ์อันเข้มงวดเพื่อเป็นบรรทัดฐานต่อสมาชิกในสังคมแต่อีกด้านหนึ่งกลับสะท้อนความยืดหยุ่นของกฎหมายที่หมายถึงการคลี่คลายในจารีตประเพณีที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวของผู้คนไปด้วย เช่นกัน

บรรณานุกรม

ประเสริฐ ณ นคร. (2516ก). มังรายศาสตร์ ต้นฉบับวัดเส้าไห้. เชียงใหม่ :

วิทยาลัยครูเชียงใหม่

_____. (2516ข). มังรายศาสตร์ ต้นฉบับของกงสุลฝรั่งเศสประจำเชียงใหม่ชื่อ
นอตอง. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่.

_____. (ผู้ปริวรรต). (2528). มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น. เชียงใหม่ :
วิทยาลัยครูเชียงใหม่.

พิรินัย ไชยแสงสุขกุล, และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2531). รายงาน
การวิจัยเรื่องกฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
เนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- _____. (2532ก). กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน ภาค 2 เล่ม 1. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2532ข). กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและเนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน ภาค 3 เล่ม 4 ในใบลาน ภาค 3 เล่ม 4. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัตนพร เศรษฐกุล. (2528). “แม่ญิงเหนือฤาจะเหลือเพียงรอยอดีต.” วารสารมหาวิทยาลัยพายัพ, 8 (1), 1-10.
- ศรีธน คำแบ่ง (ผู้ปริวรรต). (2518). มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- สมหมาย เปรมจิตต์ (ผู้ปริวรรต). (2518). มังรายศาสตร์ ฉบับวัดมื่นเงินทอง. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- สิงฆะ วรรณสัย. (ผู้ปริวรรต). (2523). กฎหมายพระเจ้าน่าน. เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- _____. (2526). มังรายศาสตร์ คติโลกคตินิยม ต้นฉบับวัดช้างค้ำ. ม.ป.ท.
- _____. (2527). อนุโลมกฎหมายโบราณ. ม.ป.ท.
- _____. (2528ก). กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวงคลองตดคำ. ม.ป.ท.
- _____. (2528ข). มังรายศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง. ม.ป.ท.
- อดิศร ศักดิ์สูง. (2540). สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยราชวงศ์เจ้าเชื้อเจ็ดตน พ.ศ. 2454 - 2576. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2519). วิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับใบลานภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.